

Jiří Ramba

Záhada nemoci Karla IV.

Osobnosti českých dějin
z perspektivy
obličejové chirurgie

KAROLINUM

Záhada nemoci Karla IV.

Osobnosti českých dějin
z perspektivy obličejové chirurgie

Jiří Ramba

Recenzovali:

prof. MUDr. Stanislav Tůma, CSc.

PhDr. Jiří M. Havlík, Ph.D.

Na obálce: Karel IV. je nesen v nosítkách
při návštěvě Paříže v roce 1378.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Odborný konzultant Miloš Garkisch

Redakce Kamila Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Jiří Ramba, 2020

Afterword © Karel Floryk, 2020

ISBN 978-80-246-3895-9

ISBN 978-80-246-3957-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Milovanému vnuku Edíkovi s přáním, až doroste,
aby byl čestným, spravedlivým a pozorným mužem

Obsah

- 9 Poděkování
- 14 Jak vše začalo

- 18 **Osobnosti českých dějin z perspektivy obličejové chirurgie**
- 19 Přemysl Otakar II., pátý český král Zemřel kvůli zradě?
- 32 Česká královna a římská císařovna Alžběta Pomořanská
- 45 Ladislav Pohrobek, 16. český král
- 58 Jiří z Poděbrad, 17. český král
- 71 Rudolf II. Habsburský, 22. český král a římský císař
- 95 Arcikněžna Eleonora Habsburská
- 108 Karel Hynek Mácha

- 120 **Záhada nemoci Karla IV., 12. českého krále**
- 121 Nástup Lucemburků na český trůn
- 123 Paříž – Karlovo dětství
- 126 Karlova válečná dobrodružství
- 131 Rok 1346 – volba nového římského krále
- 138 Rok 1347 – korunovace nového českého krále
- 147 Roztržka s Avignonem
- 152 Záhadná nemoc Karla IV.
- 154 Karlovi kronikáři
- 160 Výstroj rytíře
- 163 Dobře utajený úraz
- 168 Co ukázal antropologicko-lékařský výzkum ostatků Karla IV.
- 177 Co způsobil úder do brady
- 198 Pokus o rekonstrukci ošetření Karla IV.
- 206 Pooperační péče o Karla IV.
- 208 Návrat Karla IV. do vlasti
- 223 Mechanismus vzniku úrazu Karla IV.
- 231 Podoba Karla IV.
- 237 Za císařskou korunou
- 247 Význam zranění v životě Karla IV.

- 255 Doslov (Karel Floryk)
- 258 Seznam a zdroje vyobrazení
- 265 Bibliografická poznámka

Poděkování

Hluboký dík patří mé ženě Marcelle, která mi byla velkou oporou. Svou láskou, trpělivostí a povzbuzováním mě provázela životem. George Orwell kdysi řekl, že „napsat knihu je hrozný, vyčerpávající zápas, jako dlouhý záchvat bolestivé nemoci“. Jsem si však jistý, že víc trpí milované osoby v autorově blízkosti. Manželka byla první čtenářkou mých textů i kritikem – díky ní teď držíte v rukou tuto knihu. Knihu, na kterou se tak těšila, už si nepřechtě. Obzvláště se však těšila na vnuka Edíka, kterého se nedočkala. S láskou a hlubokou vděčností vzpomínám na své rodiče, uskrovnili se, abych mohl studovat na vysoké škole.

Musím zdůraznit, že zásluhu na rozhodnutí stát se lékařem, měl můj spolužák z gymnázia Radim Šrám. Umocňovalo to i fluidum pracovního jeho otce, primáře ve Františkových Lázních. Z mého přítele je mezinárodně uznávaný lékař, molekulární epidemiolog a genetik z Ústavu experimentální medicíny Akademie věd ČR a dlouholetý předseda Komise životního prostředí. Držitel uznání od americké Environmental Mutagenesis and Genomics Society za vynikající příspěvi k ochraně lidského zdraví. Do světa biologie mě uvedl přísný, později všemi žáky milovaný středoškolský profesor RNDr. Jan Havlíček, plukovník československé armády v Anglii v. v. V době, kdy jsem se rozhodoval co dál, mě silně ovlivnila i návštěva nepovinných přednášek pro veřejnost psychiatra profesora MUDr. Vladimíra Vondráčka, DrSc. Jedinečná ukázka jednání lékaře s pacientem byla fascinujícím setkáváním s velkou osobností medicíny.

S vděčností vzpomínám na přednostu Dětské stomatologické kliniky a tehdejší fakulty dětského lékařství Univerzity Karlo-

vy, profesora MUDr. Jaroslava Komínka, DrSc. Vytvořil tvůrčí a přátelské prostředí, které přímo vyzývalo všechny pilné a aktivní. Jako první na světě propagoval široké medicínské pojetí dětské stomatologie a ještě za svého života toto úsilí završil a vytvořil československou školu, která svojí úrovní a rozsahem odbornosti převýšila zahraniční pracoviště. Tým kliniky tvořil přirozené odborné zázemí, ultimum refugium, které poskytovalo vysoce specializovanou péči dětem z celé Československé republiky. Primáři MUDr. Aleši Křehlíkovi, skvělému čelistnímu a obličejovému chirurgovi, patří můj kamarádský dík za pomoc a duševní podporu již v době studií, kdy jsem se v Ústřední vojenské nemocnici učil brát do ruky skalpel a kde jsem našel svoje budoucí zaměření – traumatologii. Poznal jsem i jeho rázného šéfa plukovníka, později profesora MUDr. Josefa Kufnera, DrSc., vynikajícího operátéra a stejně takového didaktika. Dodnes hluboce vnímám jeho vzácnou vlastnost, kdy během operací upozorňoval na kritická místa, kde se zpočátku dopustil chyb. Stejně velký dík patří dalšímu významnému muži, učiteli čelistní a obličejové chirurgie na fakultě a posléze v postgraduální přípravě, profesoru MUDr. Jaroslavu Tomanovi, DrSc. Rovněž tak si považuji úzkou spolupráci s dalším mimořádným mužem, profesorem MUDr. Jaroslavem Fajstavrem, DrSc., emeritním přednostou ORL kliniky v Motole, přítelem a výtečným operátérem. Hluboké pocity vděku mám i při vzpomínce na svého učitele anatomie, moudrého člověka a posléze i přítele, profesora MUDr. Milana Doskočila, DrSc. Považuji si za velkou čest, že jsem s ním mohl úzce spolupracovat na výzkumu zlomenin kloubních výběžků dolní čelisti u dětí a na vývoji čelistního kloubu. Jím popsaná růstová chrupavka dolní čelisti je prioritním nálezem, přinesla vysvětlení pozoruhodné regenerace těchto dětských zlomenin.

Za splnění zdánlivě neuskutečnitelného studentského snu jsem vděčen profesoru MUDr. Emanuelu Vlčkovi, DrSc. Přízní osudu jsem se mohl účastnit antropologicko-lékařského výzkumu významných osobností našich dějin, což pomáhalo snadněji překonávat neradostné období mého života. Při této příležitosti děkuji rodině Vlčkova laboranta Jiřího Jonáška, neboť on sám je pro onemocnění vzdálen mému poděkování za neocenitelnou spolupráci. Vážím si hluboké přízně rodiny profesora MUDr. Sta-

nislava Tůmy, CSc., emeritního přednosty kliniky zobrazovacích metod 2. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Fakultní nemocnice v Praze Motole, neobyčejného člověka a vynikajícího odborníka, který mi ochotně pomáhal neocenitelnými radami. Stejněho se mi dostalo od docenta MUDr. PaedDr. Jana Káala, CSc., z rehabilitační kliniky, věrného kamaráda, ale i neúnavného organizátora pravidelných výjezdů motolských lékařů za kulturou do „Káalštejna“, na chalupu v Kraselově u Strakoníc. Za všechny kolegy z Motola, vřelý dík!

Vysokého uznání se mi dostalo od historiků, profesorů PhDr. Františka Kavky, CSc., a PhDr. Jaromíra Homolky, CSc., za přednášku o Karlu IV. Nesmírně si považuji dopis od prvně jmenovaného, s datem 17. června 2000: „Vážený pane docente, vřelě díky za zasláný separát o Vašich nových poznatcích o způsobu léčby těžkého zranění Karla IV. a všech dalších souvislostech. Již po Vaší přednášce v Ústavu dějin umění UK jsem žasl nad úrovní tehdejší chirurgie a tím spíše nyní, když jsem si přečetl citáty z děl lékařských klasiků. Jsem rád, že jste to nyní podrobně opublikoval. S obdivem k Vaší práci a s přáním obnovy letní pohody. Váš Kavka.“

Nemohu dostatečně poděkovat za pomoc, které se mi dostalo v podobě perfektní obrazové dokumentace, kterou po dlouhá léta s nevšední ochotou pořizoval Vlastimil Stárek, vedoucí fotolaboratoře 2. lékařské fakulty UK, opravdový přítel od začátku do konce. Ve svém oboru je prostě nejlepší, upřímný dík! Na obrazové dokumentaci se podílel i chirurg motolské kliniky primář MUDr. Jan Adámek, čímž knihu významně obohatil. Za zhotovení rentgenových snímků jsem nesmírně zavázán laborantkám kliniky Věře Šafářové a Marii Půrokové. Pokaždé si našly čas a s pečlivostí sobě vlastní upravovaly každý exponát ve fixačních držácích tak dlouho, dokud si nebyly jisté, že snímek bude dokonalý. Poděkování patří i pracovnícím laboratoře v čele s Milenou Gatnerovou za přesné odlitky čelistí. Dokázaly zdánlivě nemožné, když pro účely biomechanického modelování odlily lebku z pryskyřice a přitom se musely zdržet jakéhokoli dodatečného zásahu vrtačkou.

Na vydání knihy *Tajemství Karla IV.*, v níž byla publikována většina kapitol této knihy, měli zásadní podíl manželé Jana

a Ing. Milan Hrnčířovi. Je jejich zásluhou, že v šuplíku uložená většina textů mohla být uspořádána do knihy. Na této knize mají velkou zásluhu děkan 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy profesor MUDr. Alexi Šedo, DrSc., a PhDr. Alena Malečková z ediční komise. Děkuji za ochotu, se kterou mi vedoucí knihovny Národní galerie PhDr. Martina Horáková poskytla práci k dílům Tomasa da Modena umístěných na Karlštejně. Když jsem pátral po osudu pozůstatků mučedníka sv. Palmácia, kterého Karel IV. na karlštejnském triptychu adoroval na stejné úrovni jako sv. Václava, dostal jsem dopis od děkana Karlštejnské kapituly P. Mgr. Josefa Pecinovského, za nějž, i přes jeho nepříliš potěšitelný obsah, jsem nesmírně vděčný. Stejně tak i dalšímu spolužákovi Mgr. Ctiboru Pantoflíčkovi za jeho zvláště cenný příspěvek k témuž svatému, dále PhDr. Jiřímu P. Hajičkovi, pro vyčerpávající a obdivuhodnou studii kolem založení a zasvěcení svatyňky na Karlštejně, a historičce PhDr. Elišce Fučíkové, CSc., za ochotně poskytnuté rady nad obrazy Hanse von Aachena a jeho žáka Melchiora Gortziuse.

Rád bych alespoň touto cestou poděkoval Mgr. Petru Klučinovi, CSc., významnému historikovi se specializací na vojenské dějiny středověku. Vzpomínám na srdečný rozhovor, kdy mně ochotně odpověděl na kladené otázky a seznámil mne i s mnoha dalšími zajímavostmi, které jsem mohl použít při rekonstrukci popisu mechanismu úrazu Karla IV. V této souvislosti můj dík a vděčnost patří pánům Pavlu Olafu Novákovi a Michalu Duchoslavovi z rytířské skupiny Ordo Kromen, kteří spolu s dalšími vystupujícími mne uchvátili ukázkami středověkého turnajového klání. Zvláště poté, kdy mne ochotně předváděli možné varianty sražení jezdce z koně, jež jsem mohl zprostředkovaně využít i pro čtenáře. Pozdrav a poděkování posílám PhDr. Vědunce Lunardi, italské zahraniční zpravodajce Českého rozhlasu, která s velkou ochotou přeložila a uvedla do italské literatury moji studii o mechanismu zranění Federica da Montefeltro.

Nemohu nevpomenout na MgA. Alfréda Strejčka, držitele Křišťálové růže, nejvyššího ocenění v oblasti uměleckého přednesu, a světově proslulého kytarového virtuosa profesora AMU Štěpána Raka. Z hloubky duše chci jim poděkovat za jedinečný zážitek z koncertního holdu Karlovi IV. *Vivat Carolus Quartus.*

Promluvy a citace jeho *Moralit*, praktických návodů pro život, jsou jedinečným propojením slova a hudby a myšlenek. Prověřila je celá staletí, a neuvěřitelně aktuálně oslovují naši dobu.

Zavázán jsem nevšednímu, v pravdě renesančnímu mysliteli, kolegovi Karlu Otakaru Antonínu Florykovi, který svou příznačnou touhou po poznání antické moudrosti projevuje jak v oblasti přírodní filozofie, tak medicíny. Cení si, že přijal mé pozvání k účasti na knize.

Za pečlivou přípravu k tisku má moji vděčnost vedoucí redaktorka nakladatelství Karolinum PhDr. Kamila Veselá, která s ostřížím zrakem našla a pečlivě opravila mé chyby, často mne vyvedla z omylů a přišla s hromadou užitečných nápadů. Patří jí můj obdiv a hluboký dík.

Přízní osudu mně bylo dopřáno prožít většinu pracovního života na Karlově vysokém učení. Stanout v starobylé aule při vlastních promócích nebo v taláru, pod sochou jejího zakladatele, před univerzitními insigniemi, staletými petrifikovanými, za velebných zvuků varhan při hymně a slavnostních fanfárách. Oslovení „Doktorandi clarissimi...“ bylo i výzvou a nadechnutím k naplnění smyslu mého života.

*Jiří Ramba
Praha, červenec 2019*

Jak vše začalo

Zavolala sekretářka, že mám přijít k přednostovi kliniky. V pracovně profesora Komínka seděl profesor Vlček, před nimi na stolku ležely rentgenové snímky a fragment dolní čelisti dítěte, neandertálce. Byl jsem dotázán, co mohlo způsobit poměrně velkou dutinu zabírající celou bradu. Vyslovil jsem názor, že lokalizací, rozsahem a tvarem defektu mohlo jít o traumatickou neboli hemoragickou kostní cystu, vyskytující se u mladých jedinců, krytou papírově tenkou ploténkou kosti. Můj názor potvrzuje publikace nálezce Karla Jaroslava Mašky *Čelist šipecká* z roku 1903: „... že i kořen špičáku, jenž v neporušeném lůžku dosud leží, jest otevřen, přesvědčil jsem se opatrným odloupenutím částky zevní stěny čelistní.“

A právě po tomto setkání jsem byl přizván k účasti na antropologicko-lékařském průzkumu historických osobností českých dějin. Centrem zájmu byli příslušníci panovnických dynastií Přemyslovců, Lucemburků a Habsburků. Do průzkumu byli zařazeni i ti jedinci, kteří rovněž výrazně ovlivnili naši i evropskou historii. Šlo o tak významný a důstojný úkol, že nad ním převzal patronát prezident republiky. Cesta za poznáním začala na podzim roku 1985.

Na samém počátku však stála lebka, kterou jsem po léta hledal. Celý život se totiž zajímám o akutní dětskou traumatologii obličeje i o problematiku dlouhodobých změn s cílem včasné diagnostiky hrožících deformací a jejich rozvoje, které negativně ovlivňují psychiku dítěte. Nejzávažnějšími se ukázaly zlomeniny kloubních výběžků dolní čelisti, které nerozpoznány mohou vést k různě výrazným deformitám obličeje. Kloubní výběžky

obsahují růstovou chrupavku, z které čelist roste do výšky a do stran, a proto představují jakési „řídící“ centrum vývoje obličeje. Pro definitivní potvrzení klinických nálezů jsem však musel najít lebku se stejnou deformací a podrobně ji prozkoumat. Od profesora Vlčka jsem se dozvěděl o paleoantropologickém nálezu první kategorie v celosvětovém měřítku. Šlo o kostru ženy, která žila před dvaceti osmi tisíci lety v tábořišti lovců mamutů na území dnešních Dolních Věstonic, přezdívané šamanka s křivou tváří. Měla přesně tu anomálii, kterou jsem hledal. K úrazu nepochybně došlo v dětském věku, nejspíše mezi 9. a 12. rokem. Dítě totiž neroste plynule, probíhají u něj růstové skoky. O tom, jak ženin obličej v dospělosti vypadal, je možné přesvědčit se v brněnském pavilonu Anthropos na nedávno zhotovené trojrozměrné antropologické rekonstrukci, na jejímž vzniku jsem se podílel. Závěry klinického výzkumu následků úrazu obličeje u dětí jsem posléze uvedl do literatury pod názvem „Poúrazová růstová asymetrie obličeje po zlomenině kloubního výběžku“.

V roce 1987 byla na vyšehradském hřbitově provedena exhumace pozůstatků Bedřicha Smetany. Za několik dnů mne profesor Vlček informoval, že Smetanova lebka je asymetrická a že ji pošle k vyšetření. Podle zhotovených rentgenových snímků bylo zřejmé, že šlo o následek chronického zánětu kostní dřeně, tedy hnisavého infekčního onemocnění. Usoudil jsem, že se tak stalo mezi 7. a 12. rokem života. Pátral jsem v archivech a narazil na osudnou hru, událost, kterou popsal samotný Smetana. V době, kdy byl studentem gymnázia v Jindřichově Hradci, utrpěl úraz tváře výbuchem láhve naplněné střelným prachem, následná infekce zpomalila růst kostí pravé poloviny obličeje, postihla sluchové kůstky a přešla na mozkové pleny. Nemoc, s kterou se musel potýkat do konce života.

Během dalších let jsem měl jedinečnou možnost seznámit se s celou řadou nálezů u významných osobností. Mezi nimi to byli Přemysl Otakar II., královští manželé Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský, poustevník svatý Ivan, blahoslavená Přibyslava, Karel Hynek Mácha se zraněním obličeje po pádu ze zvonu, svatý Jan Nepomucký se zlomeninami obličejové kostry a deformovanou dolní čelistí, nejspíše následek obtížného porodu. Patří sem i horní část lebky přisuzované Janu Žižkovi, kde

horní okraj levé očníce byl trojúhelníkovitě vylomen v rozsahu 50 × 20 mm, poškození přechází i na strop očníce, otevírá boční stěnu levostranné čelní dutiny a současně i zadní stěnu. Zranění muselo být provázeno ztrátou bulvy a v období kolem puberty vedlo k zpomalení růstu projevující se čtyřmilimetrovým snížením stropu levé očníce. Vpáčení úlomku horního okraje očníce muselo být patrné propadnutím kontury čela.

Považoval jsem za velkou čest a životní příležitost, vyšetřovat lebky českých králů Karla IV., Václava IV., Ladislava Pohrobka, Jiřího z Poděbrad, Maxmiliána II., Rudolfa II. a jeho mladší sestry arcikněžny Eleonory. Těžko popsatelný pocit doprovázený mrazením v zádech. Stejně tak jsem se cítil v aule Karolina při promociích nebo v hrobce českých králů při ukládání ostatků Jiřího z Poděbrad.

Nálezy, které jsem u některých panovníků učinil, přinesly doslova překvapující objasnění příčin zdravotních potíží či vleklých nemocí. Pozdější doplňující vyšetření Karlovy čtvrté manželky Alžběty Pomořanské ukázalo na úrazem deformovanou dolní čelist během dospívání.

Ponořil jsem se i do historie a dospěl ke zjištění, že odhalování tajemství bývá opravdu zajímavější než tajemství samo. Třicet let strávených na klinice a práce s dětmi mi daly poznat řád, poctivost a podřízení se ve prospěch celku. Medicína však vyžaduje i něco dalšího, než jenom zcela se podřídit této náročné práci, proti tomu drsnému realismu bolesti a utrpení. Proto bych na otázku, co se mi při výkonu mého povolání lékaře ještě líbilo, odpověděl krátce: možnost učit. Stálý kontakt s nastupující generací lékařů, jejich zaujetí pro vše nové v medicíně a vědě, ale i zájem o naši minulost mne vedl k sepsání této knihy. Je věnována všem mladým k poučení o významných osobnostech českých dějin i době, v které žili. Lze jen litovat, že osud mi zabránil pokračovat v klinické práci a v možnosti dále se uplatnit v oboru.

Během dlouhé a někdy i klopotné cesty po poznání vybraných osobností z trochu jiného úhlu, jsem častokrát dospěl k překvapivým závěrům a přitom nebylo zapotřebí nic si vymýšlet. Například středověcí ranhojiči, lékaři či samotní chirurgové se ukázali v tom nejlepším světle. Z toho, na jaké odborné úrovni

byl například Karel IV. léčen, lze dovodit další úvahy. Srozumitelná a veskrze užitečná doporučení pocházejí od praktiků, majících rozsáhlé znalosti, moudrý nadhled a zkušenosti. Chirurgové zase vynikali manuální zručností a dokonalého provedení operace. Vrcholu Umění, jak antičtí Řekové chápali lékařství, bylo dosahováno neúnavnou tvrdou prací a nekonečným úsilím přiblížit se naprosté dokonalosti provedení. Při výcviku řídili se radou, kterou dostali od Hippokrata: „Provádějte všechny operace, používejte při tom každou ruku zvlášť i obě ruce současně, protože každá z nich je jiná. Vaším cílem vždy bude dosáhnout dovednosti, zručnosti, rychlosti, bezbolestnosti, pohotovosti, šarmu a elegance při provedení chirurgického zákroku.“

Takoví lékaři byli na konci dne svého léčení nebo po operačních zákrocích zcela jistě značně unaveni, ale nepochybně u nich převážil pocit uspokojení, že se práce zdařila. Jistě si uvědomovali, jak tenká je hranice mezi životem a smrtí, jak chatrný je lidský organismus. Nepochybně o něj bojovali všemi prostředky, které znali. Celý svůj život zasvětili lékařství, neboť byli bezmezně oddáni nejkrásnějšímu povolání vůbec.

Osobnosti českých dějin z perspektivy obličejové chirurgie

Přemysl Otakar II., pátý český král Zemřel kvůli zradě?

*Slzy prolité na Moravském poli,
jako by se chtěly drát na povrch
i teď po sedmi stech třiceti letech.*

Jiří Kacetyl

Osudný den na svatého Rufa roku 1278

Vraťme se proti toku času a povězme si, co se odehrálo na samém konci bitvy na Moravském poli 26. srpna 1278, v den svatého Rufa. Pouhý den před svým svátkem zde padl jeden z nejmocnějších Přemyslovců s přídomek král železný a zlatý. Co se tedy dělo v den, který se podle lidové víry považoval za nešťastný, proto nikdo necestoval, nepouštěl se do žádného obchodu a také neprováděl žádné práce, při nichž by se mohl zranit.

Na rozsáhlé nížině, táhnoucí se podél pravého břehu řeky Moravy až k Dunaji, stálo proti sobě vojsko českého krále a proti němu síly Rudolfa Habsburského, krále Svaté říše římské. Důvodem byly komplikované politické události kolem obou hlavních aktérů.

Místo bitvy u Suchých Krut a Jedenspeigen stanovil sám král Rudolf. Do prvního sledu určil Rudolf uherské lehčí jezdce, druhý šik tvořilo rakouské rytířské jezdectvo a sám Rudolf se nacházel až v šiku třetím, neboť dával přednost řízení bitvy. Kromě toho vytvořil král něco, co mu mnozí vyčítali jako opatření nehodné rytíře. Jednalo se o nevelkou boční zálohu asi dvou set jezdců.

1. Jezdecký portrét Přemysla Otakara II. v Gelnhausenově kodexu

Podle nejnovějšího a do jisté míry nejpravděpodobnějšího pokusu o rekonstrukci bitvy se Přemyslovo vojsko řadilo následovně: první šik tvořil výkvět české a moravské šlechty pod vedením Miloty z Dědic, druhý tvořili cizozemští rytíři z Duryňska, Míšeňska, Braniborska a Bavorska v čele s českým králem. Třetí řada se skládala z lehčeji oděných rytířů ze Slezska a Polska. Ráno se v obou táborech sloužila slavnostní mše a oba panov-